

Kuo skiriasi garsų ir rašto ženklų kalba (3)

Pabaiga, pradžia Nr. 6.

Tęsiame pokalbį su Lietuvių kalbos instituto direktoriumi prof. Giedriumi SUBAČIUMI. Kas jaudina mokslininką, kokios idėjos ir sumanymai neduoda ramybės? Apie tai – baigiamoji pašnekesio dalis, kuri pajvairinama nuotraukomis iš Lietuvių kalbos žodyno pabaigtuvių šventės LR Seimo rūmuose 2002 m. vasarą.

Teks sintezuoti Europos kalbų duomenis

Per praėjusį pokalbį tvirtinote, kad esate rimtai susidomėjęs Europos bendrinių kalbų istorijos teorija. Tai mokslinių tyrimų baras, kuriame, Jūsų tvirtinimu, dar ne kažin kas nuveikta.

Taigi perspektyvi, įdomi sritis, galinti būti reikšminga ne vien Lietuvos kalbotyros mokslui. Todėl norėčiau pratęsti šią temą. Kokias bendrines Europos kalbas nagrinėtumėte? Juk tikriausiai ne visas?

Tų Europos bendrinių kalbų per 50 ir visas išnagrinėti būtų neįmanoma. Tai būtų sintetinis darbas. Esu labiau pratęs prie analitinio darbo: imu rankraščius, kitus tekstus, nagrinėju ir darau išvadą. Naujajam darbui reikėtų imti kitų mokslininkų išnagrinėtas kalbas, jų tekstus ir apibendrinti. Jau tektų sintezuoti kitų atliktas analizes, vertinti tai, kas modernesniais ar įprastesniais būdais apie tą ar kitą bendrinę kalbą yra parašęs.

Bendrinės lietuvių kalbos atsiradimas sietinas su Romantizmu ir Neoromantizmu (vėlyvasis tarmės pasirinkimas), žodžiu, jis glaudžiai siejasi su tautos atsiradimu. Tautos identifikacija, individualumas, unikalumas, taip pat individo reikšmė tuo metu tapo svarbūs, „madingi“.

Vėlyvaisiais Viduramžiais ir Renesanso epochoje visa Europa ėmė kilti į kovą prieš lotynų kalbą (anksstyvasis tarmės pasirinkimas). Apie XIII a. prancūzų kalbai pasirinktas pagrindas – Paryžiaus tarmė. Daug etapų perėjusi bendrinė prancūzų kalba išliko ta pati. Kodėl pakito jos rašyba? Garsai kito, o rašyba jau buvo fiksuota. Jau buvo standarto požymių, toliau staigiai kisti rašybai buvo sunku. Tą patį vyko ir su anglų kalba.

Nejau Europos kalbotyros moksle

šie dalykai dar nėra ištyrinėti, sintezuoti skirtingų kalbų duomenys?

Labai mažai tyrinėti. Deja, palyginimų beveik nėra. Kartais lyginamos dvi, trys kalbos, bet dar platesnių apibendrinimų nėra. Negaliu tvirtinti, kad pajėgsiu palyginti daug kalbų, nes literatūros apie kiekvieną – vandenynai. Negaliu skaityti, pavyzdžiui, albaniškos literatūros. Aišku, teks skaityti vokiškas, angliškas knygas apie albanų kalbą. Toks ir paties darbo metodas – sintetinti. Paskirtis – palyginti, suvokti, apibendrinti tai, kas padaryta.

Kiek gali trukti šis Jūsų darbas, kurio imatės?

Kelias metus jau dirbu, bet kiek truks, negaliu pasakyti. Jei darbui turėčiau kokius trejus metus, pabaigčiau. Sunku dabar pasakyti, bet vis tiek prie jos sėdėsiu. Juk tai tyrimas,

tokių kūrėjų, kaip Mikalojus Dauša, Konstantinas Sirvydas. Tačiau madingesnė atrodė lenkų kalba, ji ir nukonkuravo lietuvių kalbą Renesanso epochoje.

Didžiojoje Lietuvoje – taip, tačiau Prūsijoje vyko kitaip.

Prūsijoje vyravo vokiečių kalba, su kuria lietuvių kalbai buvo sunku konkuruoti. Paskui atėjo Švietimo epocha, racionalizmo laikai, tada kalbų skirtumai teatrodė esą trukdžiai. Kuo mažiau kalbų, tuo lengviau susikalbėti, o geriausia, jei būtų viena kalba. Klasicizmo laikais lietuvių kalbai atsigauti nebuvo jokios perspektyvos. Bent Didžiojoje Lietuvoje į ją mažai kas kreipė dėmesį. Prūsų Lietuvoje buvo kiek kitaip.

XIX a. atėjęs Romantizmas vėl privertė atsigręžti į individualias kalbas, nes tauta suprasta per kalbą. Ir

Kalbininkus Algirdą Sabaliauską ir Kazį Morkūną nudžiugino parodos eksponatai

kuris galėtų konkrečiu aspektu ir bendrinės lietuvių kalbos istoriją išvesti į pasaulį. Žinoma, būtų geriausia tokį veikalą išspausdinti anglų kalba, nes jo skaitytojas veikiausiai galėtų būti ne tik lietuvis.

Kodėl vėlavome

Ar galėtumėte atsakyti, kodėl lietuviai taip ir nesukūrė bendrinės kalbos Renesanso epochoje, kai tai padarė daug Europos tautų?

Priklaidų tam buvo. Turėjome

puolė visi kurtibendrinę kalbą. Simonui Daukantui, Motiejui Valančiui ir daugeliui kitų lietuvių kalbos reikalai jau ėmė labai rūpėti.

Štai kodėl smarkiai pavėlavome kurti bendrinę kalbą, nors užuomazgos buvo jau Renesanso epochoje. Tuo metu buvo pradėję formuotis ir daugiau bendrinių kalbų: latvių, norvegų, estų, bulgarų, kroatų. Jos visos yra vėlyvojo tarmės pasirinkimo kalbos. Europoje daug bendrinių kalbų, bet jų istorija labai skirtinga.

Kalbininkai prof. Anatolijus Nepokupnas ir dr. Vytautas Vitkauskas kelia taures už Lietuvių kalbos žodyno pabaigtuves

Raidžių ir garsų kalbų skirtumas

Modernios tautos formavosi kartu su modernia, t. y. bendrine kalba. Ar teisingas toks tvirtinimas?

Su juo galima sutikti. Tik nepamirškime, kas ankstesniais amžiais buvo tauta? Tai bajorų luomo atstovai. Kadangi Anglijoje karalius kalbėjo angliškai, tai jo kalba valstybėje tapo bendrine. Visi žiūrėjo, kaip kalba karalius, nes mėgdžioti jį buvo prestižo ženklas. Prancūzijoje buvo tas pat. O Lietuvos karalius kalbėjo lenkiškai, tad ir orientuotis į lietuvių kalbą nebuvo prestižiška.

Dar viena įdomi kalbų vartojimo problema kilo iš paribio, kur buvo vartojama kirilica ir lotyniškas alfabetas. Tai jau Rytų ir Vakarų bažnyčių, iš esmės Bizantijos ir Romos, konkurencijos klausimas.

Lietuviškos spaudos draudimas – tai tos ideologinės bei geopolitinės besitęsiančios kovos atgarsis?

Manau, kad taip. Juk rumunai, moldavai taip pat turėjo tą alfabeto problemą, o serbai bei kroatai ir šiandien dar turi. Alfabetas net parodo, kur per amžius ėjo „dviejų Europų“ riba. Tai raidžių (rašomoji) kalbos istorija, ne garsų istorija. Turime skirti garsų kalbą (gimtąją kalbą paprastai mokame iš mažens ir nesusimąstome, kodėl ja taip lengvai kalbame) nuo raidžių kalbos. Koks garsų kūrimo aparatas? Garsus kuriame liežuviu, ne visada gerai juos išstariame, ausimis gaudome tuos garsus, bet ausis ne visada gerai išgirsta. Tenka pakartoti, bet, žiūrėk, žmogus jau spėjo pamiršti. Tai gi fizinis garsų kalbos skleidimo ir priėmimo aparatas nėra itin tobulas. O raidžių kalbą užrašęs – nepamiršti. Perskaitys ir mūsų vaikaičiai, tiksliai galime jiems perduoti savo mintį. Rašant visai nesvarbu, kaip žmogus

taria – svarbu perduoti mintį, interpretuoti ją teisingai, t. y. svarbu semantika. Informaciją perduoda ne garsas, o piešiniai (raidės). Tai daug stabilėsnė informacija. Įvairiais šriftais užrašytą raidę *u* mes vis tiek iš karto perskaitysime, o ištarus garsą galime ir suabejoti, nes jį galima ištartai skirtingai. Ne visada aišku, kur ilgas, o kur trumpas garsas.

Kaltas laiko fenomenas: ištartas garsas nuplaukė, nuskrido – kartu su negrįžtančiu laiku. O parašytai raidei ar žodžiui laikas neturi įtakos, nes užrašytas garsas, žodis, mintis pavaldi tik vietas, erdvės koordinatėi.

Raidės idėja užfiksuota grafemoje, o garso idėja – fonemoje. Raidės idėją akys suvokia, smegenys labai greitai išanalizuoja ir identifikuoja. Todėl bendrinės kalbos normos, standartas pirmiausia yra rašomoji kalba, nes visa tai lengvai fiksuojama, prieinama ir nekelia abejonių. O garsą pamėginus sunorminti iškyla didelių sunkumų. Juk kodėl darome tiek daug tarties „klaidų“? Nes tiesiog fiziškai sunku jų nepadarinti. Amerikiečiai mokslininkai kartais sako: *nėra šnekamosios bendrinės anglų kalbos – tik rašomoji*. Šnekamoji bendrinė kalba – tik rašomosios imitacija. Juk ką darome, kai norime kalbėti gražia kalba? Skaitome iš teksto, pasirašę ilgus sakinius, ko šiaip kalbėdami nedarome.

Tai gi garso ir rašto kalbų prigimtis yra skirtinga, jų funkcija visuomenėje taip pat skiriasi. Metaforiškai drįsčiau kalbėti, kad yra dvi bendrinės lietuvių kalbos – bendrinė rašomoji ir bendrinė šnekamoji. Jos abi tyrinėtinos. Tai mes ir darome.

Ačiū Profesoriau, už įdomias mintis, apie kurias kiekvienas turime ką pagalvoti.

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Akademinių Lietuvių kalbos žodyno viena rengėjų, Konstantino Sirvydo žinovą dr. Kazį Pakalką LR Seimo rūmuose Žodyno pabaigtuvių šventėje šiltai sutinka kalbininkės ir renginio svečiai

Lietuvių kalbos žodynui skirta paroda LR Seimo rūmuose 2002 m. vasarą